

Wetenschap en literaire kritiek

Om te beginnen moeten we duidelijk voor ogen houden dat wetenschap en literaire kritiek niet hetzelfde zijn, ook al wordt aan steeds meer universiteiten literaire kritiek gedoceerd. De tijden van het soevereine amateurisme zijn kennelijk voorbij. Maar daardoor is de kritiek nog geen wetenschap geworden - het geeft eerder aan hoezeer de universiteit zich tegenwoordig als een hogere beroepsopleiding gedraagt. Maar dat is vandaag niet het onderwerp.

Waarin verschillen kritiek en wetenschap? Voor alle duidelijkheid: met wetenschap bedoel ik de geesteswetenschappen, niet de natuurwetenschappen, die naar mijn idee geen enkel raakvlak hebben met de literaire kritiek, al is het natuurlijk nooit weg om er iets vanaf te weten (ook schrijvers en dichters, en niet alleen Harry Mulisch, verdiepen zich wel eens in chemie of fysica en laten dat in hun werk graag merken). Met de geesteswetenschappen, geschiedenis, taal- en literatuurwetenschap, filosofie en jawel, ook theologie (we zijn hier tenslotte op de VU), zijn de raakvlakken daarentegen legio. Om te beginnen is het object van aandacht identiek: in bijna alle gevallen gaat het allereerst om teksten. Teksten die hoe dan ook moeten worden geïnterpreteerd.

Dat is een belangrijke overeenkomst, maar ik zou het hebben over de verschillen. Een essentieel verschil is niet zozeer dat de literaire kritiek zich alleen met literaire teksten bezighoudt, want dat geldt evengoed (het woord zegt het al) voor de literatuurwetenschap, terwijl historici en filosofen (en als je de bijbel als literatuur ziet, ook de theologen) er evenmin vies van zijn. Het verschil zit in het primaire belang van het oordeel.

Critici buigen zich veelal over pas verschenen romans, gedichten en verhalen. In de onstuitbare lawine van nieuwe boeken die over ons wordt uitgestort, maken zij de eerste, beargumenteerde selectie, geleid door hun smaak, hun eruditie, hun intelligentie. Dat zijn stuk voor stuk eigenschappen die ook een wetenschapper niet misstaan, maar bij hem dienen ze niet in de eerste plaats voor de formulering van een oordeel. Wetenschap houdt zich gewoonlijk pas met literatuur bezig, nadat het oordeel al is geveld door critici en publiek.

Dat houdt verband met een ander, voor de hand liggend verschil, institutioneel van aard: de criticus opereert in het tumult van de publieke ruimte, ook wel 'de media' genoemd, hij maakt deel uit van het journalistieke en literaire bedrijf; wetenschap wordt bedreven in de alleen door de bureaucraten uit Zoetermeer verstoorde rust van de academie - ik hoop dat ik de zaken nu niet al te veel idealiseer.

Het lijkt me van belang deze verschillen niet te vergeten, en ze te handhaven: een literaire kritiek die te 'academisch' wordt, loopt het gevaar haar tanden te verliezen. De wetenschap, op haar beurt, moet zich niet in de eerste plaats met oordelen bezighouden, wat niet wegneemt dat geesteswetenschappers die hun oren te zeer naar de natuurwetenschappen laten hangen wel iets van de critici zouden kunnen opsteken, vooral in stilistisch opzicht. Dat zou de leesbaarheid van hun werk beslist ten goede komen.

Nee, wees niet bang, ik ga nu niet de kritiek van de Leidse humorist Karel

van het Reve herhalen. Het slappe van zijn polemieek was dat hij zijn tegenstander op diens zwakke in plaats van op diens sterke kanten aanviel. En die sterke kanten zijn er wel degelijk in de literatuurwetenschap, net als in de overige geesteswetenschappen. Het gigantische reservoir aan kennis en geleerdheid dat daar bestaat, lijkt me voor geen enkele criticus te versmaden. Maar laat ik me, voor de gelegenheid, op één aspect in het bijzonder concentreren.

Critici oordelen over pas verschenen literatuur, heb ik gezegd; zij scheiden de meesterwerken van het omringende puin, zij stellen - vaak als eersten - vast wat het predicaat 'literatuur' verdient en wat niet. Dat houdt in dat zij dus moeten weten wat literatuur precies is.

Die kennis kun je niet zomaar uit je authentieke binnenste opdiepen, al wekt menige criticus de indruk alsof dat wèl zo zou zijn. Ten onrechte, want het literatuurbegrip dat we hanteren alsof we het zelf bedacht hebben, berust in werkelijkheid op een consensus die goeddeels anoniem tot stand komt, in een permanent publiek debat waaraan de meest uiteenlopende stemmen deelnemen. Die consensus verkeert bovendien in een staat van voortdurende verandering. Dus waar beroept de criticus zich precies op, als hij Nel Benschop (God hebbe haar ziel) of Toon Hermans de toegang tot de literatuur ontzegt en Willem Frederik Hermans of Ilja Leonard Pfeijffer niet?

Hier kan de wetenschap enige helderheid verschaffen, bijvoorbeeld door ontstaan en verandering van die consensus te bestuderen. Een taak waarvan onder anderen literatuurhistorici, literatuursociologen en filosofen zich kwijten. De criticus mept op het slagveld om zich heen; de wetenschapper heeft zich geposteerd op een aanpalend heuveltje en doet zijn best om in weerwil van de kruitdamp het hele slagveld te overzien en in kaart te brengen.

Iedere criticus spreekt uit naam van zichzelf, en zo hoort het ook, maar als hij eerlijk is en zijn verstand gebruikt (en bovendien wel eens een paar bladzijden filosofie en linguïstiek heeft gelezen), weet hij dat zijn woorden en begrippen niet van hemzelf zijn; ze maken deel uit van een veel groter geheel, dat nog onoverzichtelijker is dan zijn eigen toch ook al zo verwarrende binnenwereld. Tot dat geheel behoren het literaire en het journalistieke bedrijf, de traditie en de geschiedenis, de canon en de conventies, inclusief de romantische conventie elke conventie te willen doorbreken.

Het is niet zo dat wetenschappers het op dit punt per se beter weten dan critici; hun benadering is vaak zeer specialistisch, wat weer zijn eigen nadelen heeft. Maar daar hoeft een criticus zich niets van aan te trekken, hij bekommert zich niet om de organisatie van het wetenschappelijk onderzoek; hij plundert slechts de resultaten ervan - uit nieuwsgierigheid, op zoek naar alles wat van zijn gading zou kunnen zijn, ten einde op die manier zijn luciditeit ten aanzien van zijn métier te vergroten.

Het zal zijn werk als criticus niet gemakkelijker maken, wèl meer de moeite waard.

(VU, Amsterdam, maart 2005, bijdrage aan discussie voorafgaand aan Elsbeth Etty's oratie als hoogleraar Literaire Kritiek)